

Jizzakh State Pedagogical Institute

**Journal of Preschool
Education**

*The faculty of pre-school
education*

RAVON NUTQ VA UNI LEKSIK-GRAMMATIK ASOSLARI

Sherqulov Nurali
Bahodirova Sojida

Annotatsiya

Ushbu maqolada Maktabgacha ta'lim muassasasida o'qituvchining nutq faoliyatidagi o'rni haqida, tarbiyachi bolalar bilan ishlash jarayonida nimalarga e'tibor berishi o'zini qanday tutushi va qanday usullardan me'todlardan foydalanishi haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiyachi nutqi, nutq madaniyati, tarbiyachi nutqiga qo'yilgan talabalar, nutq ustida ishlash mashqlari, nutq kamchiliklarini bartaraf etish yo'llari, bolalar nutqi ustida ishlash

Abstract

In this article, the role of the teacher in the speech activity in the preschool educational institution, what the educator should pay attention to in the process of working with children, how he should behave and how it is mentioned about the use of methods.

Key words: Educator's speech, speech culture, students placed in the educator's speech, exercises to work on speech, ways to eliminate speech defects, work on children's speech

Kattalar bilan bevosita muloqot qilish bola nutqiga katta ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar atrofda qilganlari hodda nafaqat to'g'ri talaffuz, so'zlarni to'g'ri qo'llash, iboralar tuzish sirlarini, balki kattalarda (pedagoglar, ota-onalar, oila a'zolari va boshq.), atrofda bolalarda uchrab turadigan nutq nomukammalliklarini ham o'zlashtirib oladi. Bolalarning nutq madaniyati pedagogning (va boshqa kattalarning) nutq madaniyatiga bevosita bog'liq bo'ladi.

Doimo kichkintoylarning diqqat-e'tibori markazida turadigan va ular bilan muloqot qiladigan tarbiyachining nutqi bolalar ona tili, nutq madaniyati namunalarini oladigan asosiy manba hisoblanadi, shuning uchun u nafaqat to'g'ri so'zlashi, ona tilining barcha

tovushlarini aniq va tushunarli qilib talaffuz etishi, balki u muayyan balandlikdagi ovozda bosiqlik bilan so'zlashi, uning nutqi intonatsion jihatdan ifodali, grammatik jihatdan to'g'ri rasmiylashtirilgan, ravon, tushunish uchun oson bo'lishi hamda so'z bilan belgalash to'g'ri va aniq amalga oshirilishi lozim.

Tarbiyachining ifodalilik vositalaridan foydalangan holda o'qigan hikoyasi bolalarda qiziqish uyg'otadi, ularda qayg'urish, so'z kuchini his qilish, uning mazmunini anchagacha yodda saqlab qolish imkonini beradi; agarda aynan shu hikoya tez va quruq ohangda his-hayajonlarsiz o'qib berilsa, u faqatgina badiiy acapra nisbatan zerikish va befarqlikni shakllantiradi.

Pedagog o'z nutqiga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lishi va unda kamchilik borligini sezsa, uni darhol bartaraf etishga intilmog'i lozim. Biroq, o'z nutqining kamchiligini aniqlash har doim ham oson kechmaydi, chunki muloqot jarayonida so'zlovchining diqqat-e'tibori eng avvalo nutqning shakliga emas (qay tarzda aytish), balki uning mazmuniga (nimani aytish) qaratilgan bo'ladi. Bundan tashqari, o'z nutqiga nisbatan beparvolik bilan munosabatda bo'lish natijasida ayrim kamchiliklar tilga qattiq o'rnashib qolishi va keyinchalik so'zlovchi uni sezmay qolishi mumkin. Masalan, nutqning shoshqaloqliga, tushunarsizliga, bir ohangdaligi (monotonligi), ovoznining kuchliligi, ayrim tovushlar, so'zlarni noaniq talaffuz qilish kabi nuqsonlar sezilmasdan qoladi.

O'z tarbiyalanuvchilarida ana shunday kamchiliklar paydo bulishining oldini olish uchun pedagog o'z nutqiga nisbatan qanday talablarni qo'yishi zarur?

I. Nutqning tovush jihatiga qo'yiladigan talablar

Aniq va tushunarli so'zlaydigan, iboralar, so'zlar va har bir tovushni alohida-alohida aniq talaffuz etayotgan, ya'ni diktsiyaga ega bo'lgan pedagog yordamida bolalar ona tilidagi tovushlarni muvaffaqiyatli ravishda o'zlashtiradilar. Ko'pincha pedagoglarning talaffuzi biroz noaniq va tushunarsiz bo'ladi, ular tovushlar va so'zlarni og'izni yetarli darajada ochmasdan talaffuz qiladilar, ayrim tovushlar yutib yuboriladi, undoshlar tushunarsiz talaffuz etiladi.

Pedagog talaffuzning adabiy me'yorlariga rioya qilishi, o'z nutqida turli shevalar, mahalliy so'zlashuvlar ta'sirini bartaraf etishi, so'zlarda urg'uni to'g'ri qo'yishi lozim.

Nutqda hissiyotlar, fikrlarning eng nozik qirralarini ham ifodalash mumkin. Bunga nafaqat tegashli so'zlar yordamida, balki ifodalilikning intonatsion vositalari, ovoz quchi, sur'ati, mantiqiy urg'usi, pauza, ritm, tembr, ohangdan to'g'ri foydalanish tufayli

erishiladi. Ushbu vositalardan foydalangan holda tarbiyachi tomonidan o'qib berilgan she'rlar, xikoyalar bolalarga ularning mazmunini yaxshi tushunish, ona tilining kudrati va go'zalligini his qilish imkonini beradi.

Bir xil ohangdagi nutq kichik tinglovchilarni toliqgirib qo'yadi, matn mazmuniga bo'lgan qiziqishni pasaytiradi. Bolalar bunday nutqni tinglash davomida tez toliqib qoladilar, boshqa tomonlarga qaraydilar, chalg'iy boshlaydilar, keyinroq esa umuman tinglamay qo'yadilar.

Tarbiyachining nutqi emotsional to'liq, intonatsiyalarga boy; yetarli darajada baland va tezligi bir maromda bo'lishi lozim. Bolalar bilan muloqotda xuddi tovushlarni noto'g'ri talaffuz etib bo'lmaganidek, nutqning shoshqaloqligiga ham yo'l qo'yilmaydi. Agarda nutq biroz ohista sur'atda davom etsa, u yaxshi qabul qilinadi. Bunday sur'at nutqning aniqligini oshiradi va aksincha, tezlashtirilgan nutq qabul qilishni qiyinlashtiradi. Bolalar uchun mo'ljallangan ertaklar, hikoyalar, she'rlarni badiiy so'z ustalari odatda, og'zaki nutqqa qaraganda biroz sekin sur'atda o'qiydilar. Bolalarga biroz sekinlashtirilgan nutqni qabul qilish, uning mazmunini kuzatish, matnni eslab qolish oson kechadi.

II. Ravon nutq va uni leksik-grammatik rasmiylashtirishga nisbatan qo'yiladigan talablar

Bolalar kattalardan nafaqat tovushlar va so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishni, balki ertaklar, hikoyalar mazmunini aytib berish, atrof-olam haqidagi o'z kuzatishlarini bayon qilish, o'z fikrlarini izchil bayon qilish va xulosalar chiqarishni ham o'rganadilar.

Bolalarga nutqda u yoki bu mazmunni ravon, qiziqarli va imkonli shaklda yetkaza olish pedagog nutqining zarur sifatlaridan biri hisoblanadi

. Murakkab iboralar bilan boyitilgan hikoyani tinglashda maktabgacha yoshdagi bolalar pedagogning fikrini kuzatib borishlari, hikoya mazmunini yodda saqlab qolishlari qiyin bo'ladi va bunday hikoya foyda keltirmaydi.

Pedagog nutqining imkonliligi va tushunarligiga eng avvalo, so'zlardan to'g'ri va aniq foydalanish orqali erishiladi. Ona talining lug'at zahirasi boy, u doimo yangi so'zlar bilan boyib boradi; muomaladan chiqqan so'zlar yo'qolib ketadi.

Bolalar bilan muloqotda tarbiyachi bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda ona tilining leksik bo'limini

keng qo'llashi: tushunish mumkin va o'zlashtirish oson bo'lgan so'zlarni tanlashi va ulardan o'z nutqida foydalanishi lozim.

Bolalar bilan suhbat chog'ida adabiy tilga oid so'zlarni qo'llash, qo'pol so'zlarga yo'l qo'ymaslik, oddiy so'zlashuv tili va shevalardan, shuningdek muomaladan chiqqan so'zlardan qochish lozim. Tarbiyachining lug'ati qanchalik boy va turli-tuman bo'lsa, uning nutqi qanchalik yorqin bo'lsa, bolalar shunchalik ko'p so'zlarni o'zlashtirib olishlari mumkin.

Tarbiyachining lug'atidagi kamchiliklar sifatida so'zlarni kichraytirilganerkalash suffikslari bilan qo'llash (Sevaraxon, qo'lchalarini yuv; Samatjon, piyolachalarni yig'ishtirib qo'y va h.k.), nutqni ortiqcha so'zlar bilan to'ldirib yuborish (Xo'sh, aytish mumkinki, chunki, demak), nisbatan katta bolalar bilan muloqot qilishda ularga xuddi go'daklarga kabi muomala qilish (Vov-vov qani?) kabi odatlarini keltirish mumkin.

Bundan tashqari, tarbiyachining nutqi nafaqat bolalarga nisbatan, balki maktabgacha ta'lim muassasasining hodimlariga nisbatan ham osuda, doimo bosiq, xushmuomala bo'lishi shart.

Asosiy adabiyotlar

1. D.R. Babayeva "Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi" o'quv qo'llanma TDPU 2018 yil.
2. D.R. Babayeva "Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi" Darslik TDPU 2020 yil.
3. Soatov va b. Ifodali o'qish. O'quv qo'llanma. 2015 yil.
4. Israil I.M. Notiqlik san'ati. T. 2019 yil
5. Г. Жуманазарова. Фраземаларнинг нутқда қўлланилиши. Т.2017 yil.
6. Rasulov R. Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. T.2017 yil.